

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

TRANSCHEGARAVIY GIDRORESURLARDAN BARQAROR FOYDALANISHNING
SIYOSIY-HUQUQIY MEKANIZMLARI VA ULARNING FALSAFIY-MA'NAVIY ASOSLARI

2-IYUN
2026-YIL

Qo'qon shahri,
Qo'qon davlat universiteti

Xalqaro
miqyosda

TRANSCHEGARAVIY SUV RESURLARINI BOSHQARISHDA HUQUQIY MEKANIZMLAR: O'ZBEKISTON VA YEVROPA ITTIFOQI (BMT KONVENSIYALARI DOIRASIDA)

ODILOVA NAZOKATXON SHUXRATJON QIZI

Qo'qon davlat universiteti o'qituvchisi

E-mail: nazokatxonismoilova21@gmail.com

ХАЙРУЛЛАЕВА ВЕНЕРА ХИБАДУЛЛАЕВНА

Кандидат философских наук, ассоциированный профессор Казахского
университета международных отношений и мировых языков имени
Абылай хана

Annotatsiya: Ushbu maqolada global iqlim o'zgarishi va mintaqaviy suv taqchilligi sharoitida transchegaraviy suv resurslaridan barqaror foydalanishning siyosiy-huquqiy mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqotda BMTning 1992 va 1997-yillardagi xalqaro suv konvensiyalarining fundamental prinsiplari O'zbekiston milliy qonunchiligiga implementatsiya qilinishi holati o'rganilgan. Shuningdek, Yevropa Ittifoqining transchegaraviy daryolarni (Reyn va Dunay modellari) boshqarish bo'yicha muvaffaqiyatli huquqiy tajribasi qiyosiy tahlil qilingan. Amudaryo va Sirdaryo daryolaridagi mavjud huquqiy bo'shliqlar aniqlanib, mintaqada "suv diplomatiyasi"ni kuchaytirish hamda raqamli monitoring tizimini joriy etish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Transchegaraviy suv resurslari, suv diplomatiyasi, BMT konvensiyalari, Yevropa suv direktivasi, Amudaryo, Sirdaryo, milliy qonunchilik, adolatli foydalanish, institutsional mexanizmlar.

Аннотация: В данной статье анализируются политико-правовые механизмы устойчивого использования трансграничных водных ресурсов в контексте глобального изменения климата и регионального дефицита воды. В исследовании рассматривается имплементация основных принципов международных водных конвенций ООН 1992 и 1997 годов в национальное законодательство Узбекистана. Кроме того, проводится сравнительный анализ успешного правового и институционального опыта Европейского Союза в управлении трансграничными реками, в частности, с акцентом на модели Рейна и Дуная. Выявлены имеющиеся правовые пробелы в бассейнах Амударьи и Сырдарьи, выдвинуты практические предложения и рекомендации по укреплению "водной дипломатии" и внедрению цифровых систем мониторинга в регионе.

Ключевые слова: Трансграничные водные ресурсы, водная дипломатия, конвенции ООН, Европейская рамочная директива по воде, Амударья, Сырдарья, национальное законодательство, справедливое использование, институциональные механизмы.

Abstract: This article analyzes the political and legal mechanisms for the sustainable use of transboundary water resources in the context of global climate change and regional water scarcity. The study examines the implementation of the fundamental principles of the 1992 and 1997 UN international water conventions into the national legislation of Uzbekistan. Furthermore, a comparative analysis is conducted on the European Union's successful legal and institutional experience in managing transboundary rivers, specifically focusing on the Rhine and Danube models. Existing legal gaps in the Amudarya and Syrdarya basins are identified, and practical proposals and recommendations are put forward to strengthen "water diplomacy" and introduce digital monitoring systems in the region.

Keywords: Transboundary water resources, water diplomacy, UN conventions, European Water Framework Directive, Amudarya, Syrdarya, national legislation, equitable utilization, institutional mechanisms.

XXI asrda global iqlim o'zgarishi, aholi sonining ko'payishi va iqtisodiyotning jadal rivojlanishi suv resurslariga bo'lgan talabni keskin oshirdi. Dunyo miqyosidagi chuchuk suv havzalarining qariyb 60 foizi transchegaraviy, ya'ni ikki yoki undan ortiq davlatlar hududidan oqib o'tuvchi daryo va ko'llar hisoblanadi. Bu esa suv resurslaridan foydalanishni nafaqat ekologik yoki iqtisodiy, balki jiddiy geosiyosiy va xalqaro-huquqiy masalaga aylantiradi.

Markaziy Osiyo mintaqasi, xususan, O'zbekiston Respublikasi transchegaraviy daryolar hisoblangan Amudaryo va Sirdaryo suv resurslariga to'liq bog'liqdir. Mintaqamizda suv xavfsizligini ta'minlash, suv taqchilligi xavfini kamaytirish va qo'shni davlatlar bilan adolatli hamkorlikni yo'lga qo'yish bevosita transchegaraviy huquqiy mexanizmlarga bog'liq hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosiy strategiyasida "suv diplomatiyasi" va mintaqaviy hamkorlik ustuvor yo'nalish etib belgilangan. Ushbu vaziyatda xalqaro huquq normalarini, xususan, BMT konvensiyalarini milliy qonunchilikka implementatsiya qilish hamda Yevropa Ittifoqining bu boradagi muvaffaqiyatli huquqiy tajribasini tahlil etish va tatbiq qilish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi¹.

Transchegaraviy suv obyektlaridan foydalanish va ularni muhofaza qilish sohasidagi xalqaro huquqiy munosabatlar xalqaro hujjatlar bilan tartibga solinadi. Ushbu tizimning asosini BMT tomonidan qabul qilingan ikkita eng muhim konvensiya tashkil etadi:

BMTning 1992-yilgi "Transchegaraviy suv oqimlari va xalqaro ko'llarni muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi Konvensiyasi (Xelsinki konvensiyasi) va 1997-yilgi "Xalqaro suv oqimlaridan kemalar qatnovidan boshqa maqsadlarda foydalanish huquqi to'g'risida"gi Konvensiyasi (Nyu-York konvensiyasi).

O'zbekiston Respublikasi ushbu global xalqaro-huquqiy hujjatlarning teng huquqli a'zosi hisoblanadi (Xelsinki konvensiyasiga 2007-yilda, Nyu-York konvensiyasiga esa 1997-yilda a'zo bo'lingan).

¹Shodimetov Yu.Sh., Ayrapetov D.A. Markaziy Osiyoda ekologik diplomatiya // Iqtisodiyot va jamiyat. 2022 yil 9-son (100). 770–777-betlar. <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskaya-diplomatiya-v-tsentralnoy-azii>

Ushbu xalqaro hujjatlar transchegaraviy gidroresurlardan foydalanishda davlatlarning o'zaro munosabatlarini belgilab beruvchi uchta fundamental huquqiy prinsipni ilgari suradi:

- Adolatli va oqilona foydalanish prinsipi (Equitable and reasonable utilization):

Ushbu prinsipga ko'ra, har bir qirg'oq bo'yi davlat (ham yuqori, ham quyi oqim davlatlari) transchegaraviy daryo suvidan o'z hududida foydalanishda boshqa davlatlarning ham iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik manfaatlarini inobatga olishi shart. Suv resursi umumiy boylik sifatida qaraladi.

- Sezirarli zarar yetkazmaslik majburiyati (Obligation not to cause significant harm):

Suv havzasidan foydalanayotgan davlat o'zining har qanday gidrotexnik faoliyati (masalan, to'g'onlar yoki yirik kanallar qurish) orqali quyi oqimda joylashgan qo'shni davlatlarning ekologik tizimiga, qishloq xo'jaligiga va aholining ichimlik suvi ta'minotiga tiklab bo'lmas zarar yetkazmasligi to'g'risidagi qat'iy huquqiy majburiyatdir².

- Xalqaro hamkorlik va ma'lumot almashish prinsipi:

Davlatlar suv resurslarining holati, gidrologik prognozlar va rejalashtirilayotgan yirik loyihalar to'g'risida bir-birlarini shaffof va o'z vaqtida xabardor qilishlari hamda transchegaraviy monitoring tizimini birgalikda yuritishlari huquqiy shart qilib belgilangan.

Xalqaro huquq nuqtai nazaridan olib qaraganda, ushbu konvensiyalar davlatlar uchun umumiy qoidalarni belgilaydi. Ularning amaliy ijrosi esa faqatgina davlatlar o'rtasidagi ikki tomonlama va mintaqaviy shartnomalar, shuningdek, institutlar (komissiyalar) orqali ta'minlanishi mumkin.

Mintaqamizdagi asosiy muammo — global konvensiyalar normalarining lokal va mintaqaviy kelishuvlarda to'liq, majburiy kuchga ega bo'lgan huquqiy mexanizm sifatida aks etmayotganligidir³.

Yevropa Ittifoqi (keyingi o'rinlarda YI) transchegaraviy suv resurslarini oqilona boshqarish va havza miqyosida barqaror hamkorlikni tashkil etish bo'yicha dunyodagi eng ilg'or va muvaffaqiyatli huquqiy modellardan biriga ega. Bu tajribaning o'zagi ikki turdagi huquqiy mexanizmga tayanadi: umumiy Yevropa qonunchiligi va aniq daryo havzalari bo'yicha xalqaro shartnomalar.

2000-yilda qabul qilingan Yevropa Suv Asos Direktivasi (Water Framework Directive – WFD) Yevropadagi barcha suv resurslarini boshqarishning negizi hisoblanadi. Uning xalqaro hamkorlik uchun eng muhim jihati shundaki, u suvni ma'muriy yoki siyosiy chegaralar bo'yicha emas, balki tabiiy gidrologik chegaralar – daryo havzalari (River Basin Districts) bo'yicha boshqarishni huquqiy majburiyat qilib belgilaydi. Agar daryo bir nechta davlat hududidan o'tsa, ushbu davlatlar hamkorlikda yagona "Xalqaro daryo havzasini boshqarish rejasi"ni (International River Basin Management Plan) ishlab chiqishlari shart.

²Erdonov, M. (2022). Markaziy Osiyo mamlakatlarida transchegaraviy suv resurslaridan foydalanish: muammo va yechimlar. *Ekonomika i sotsium*, <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/7153>

³ Markaziy Osiyoda suv resurslarini boshqarish va hamkorlikning dolzarb masalalari. Amanali Amanbaev.

<https://zenodo.org/records/17313036>

Yevropadagi eng muvaffaqiyatli institutsional model – Reyn daryosini muhofaza qilish xalqaro komissiyasi (ICPR) hisoblanadi. Reyn daryosi havzasi 9 ta davlat hududini qamrab oladi. Ilgari ushbu daryo Yevropaning "eng ifloslangan oqova kanali" deb atalgan. Ammo davlatlararo huquqiy mexanizmlar tufayli u bugun eng toza daryolardan biriga aylandi.

ICPR modelining muvaffaqiyat omillari quyidagicha:

- Huquqiy majburiyat va shaffoflik: Komissiya qarorlari a'zo davlatlar uchun siyosiy jihatdan majburiy bo'lib, davlatlar o'z milliy qonunchiligini ushbu qarorlarga moslashtiradi.
- Doimiy monitoring va ogohlantirish tizimi: Daryo bo'ylab o'rnatilgan avtomatlashtirilgan stansiyalar suv sifati va miqdorini real vaqt rejimida o'lchaydi va barcha davlatlar uchun ochiq ma'lumotlar bazasini shakllantiradi.
- "Ifloslantiruvchi to'laydi" prinsipi (Polluter pays principle): Suv resursiga ekologik zarar yetkazgan har qanday yuridik yoki jismoniy shaxs zararni to'liq qoplashi qonunchilikda qat'iy belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi ham so'nggi yillarda suv resurslarini boshqarish va transchegaraviy hamkorlik sohasida salmoqli huquqiy islohotlarni amalga oshirdi. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida atrof-muhit va tabiiy resurslarini muhofaza qilish davlatning ustuvor vazifasi ekanligi alohida moddalarda muhrlandi. Shuningdek, milliy qonunchilik asosi hisoblangan "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi Qonun va Suv xo'jaligini rivojlantirish konsepsiyalari xalqaro prinsiplarga bosqichma-bosqich moslashtirilmoqda.

Biroq, Amudaryo va Sirdaryo havzalarida transchegaraviy gidroresurslardan barqaror foydalanishda hamon bir qator tizimli huquqiy bo'shliqlar va muammolar saqlanib qolmoqda:

1. Qonunchilikning eskiligi: Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida suv taqsimotini tartibga soluvchi asosiy hujjat – 1992-yilgi Olmati bitimi hisoblanadi. Ushbu bitim sobiq sovet davridagi kvotalarni o'zgarishsiz qoldirgan bo'lib, bugungi bozor iqtisodiyoti va iqlim o'zgarishi talablariga to'liq javob bermaydi.

2. Yagona huquqiy makonning yo'qligi: Mintaqadagi barcha davlatlar ham BMTning yuqorida tilga olingan 1992 va 1997-yillardagi xalqaro suv konvensiyalarini ratifikatsiya qilmagan. Bu esa transchegaraviy daryolar bo'yicha yagona xalqaro-huquqiy majburiyatlar tizimini yaratishga to'sqinlik qilmoqda.

3. Mintaqaviy tashkilotlar vakolatining cheklanganligi: Davlatlararo muvofiqlashtiruvchi suv xo'jaligi komissiyasi (DMXK) va Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi (OQXJ) kabi institutlar mavjud bo'lsa-da, ularning qarorlari davlatlar uchun qat'iy majburiy kuchga ega emas va ularda samarali nazorat-inspeksiya mexanizmlari yetishmaydi.

Xulosa qilganda, O'zbekiston va Yevropa Ittifoqi tajribasi tahlili shuni ko'rsatadiki, transchegaraviy suv resurslaridan barqaror foydalanish faqatgina siyosiy deklaratsiyalar bilan emas, balki qat'iy va ishlovchi huquqiy mexanizmlar orqali ta'minlanishi lozim. Markaziy Osiyoda "suv diplomatiyasi"ni kuchaytirish va O'zbekiston suv xavfsizligini ta'minlash maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilishi kerak:

1. "Asosiy Havza Bitimi"ni ishlab chiqish: Yevropa Suv Asos Direktivasi andozalari asosida, Amudaryo va Sirdaryo havzalari uchun barcha qirg'oq bo'yi

davlatlarini (shu jumladan, Afg'onistonni ham) qamrab oluvchi, iqlim o'zgarishi va bozor iqtisodiyoti prinsiplarini hisobga oluvchi yangi ko'p tomonlama xalqaro bitim loyihasini tayyorlash.

2. Institutsional islohot (DMXK va OQXJ vakolatlarini kengaytirish): Mintaqaviy suv tashkilotlariga transchegaraviy daryolarda transmilliy ekologik monitoring va huquqiy inspeksiyalar o'tkazish bo'yicha qo'shimcha huquqiy maqom va vakolatlar berish. Ularning qarorlarini bajarish mexanizmini xalqaro shartnomalarda majburiy qilib belgilash.

3. Raqamli-huquqiy monitoring tizimini majburiy etish: Reyn daryosi modeli kabi, Amudaryo va Sirdaryo bo'yicha barcha gidrologik ma'lumotlarni real vaqt rejimida almashishni xalqaro-huquqiy majburiyat darajasiga ko'tarish. Bu orqali suv taqsimotidagi turli tushunmovchiliklar va yashirin suv olish holatlariga huquqiy chek qo'yish mumkin hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 2021–2023-yillarda O'zbekiston Respublikasida suv resurslarini boshqarish va irrigatsiya tarmog'ini rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24-fevraldagi qarori // Lex.uz. 2021. URL: <https://lex.uz/docs/5307921>

2. Convention: Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes// United Nations, Helsinki.

3. Donbaeva G.Ch. Markaziy Osiyo transchegaraviy daryolarining xususiyatlari (Qirg'iziston misolida) <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-transgranichnyh-rektsentralnoy-azii-na-primere-kyrgyzstana>

4. Erdonov, M. (2022). Markaziy Osiyo mamlakatlarida transchegaraviy suv resurslaridan foydalanish: muammo va yechimlar. *Ekonomika i sotsium*, <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/7153>

5. Markaziy Osiyoda suv resurslarini boshqarish va hamkorlikning dolzarb masalalari. Amanali Amanbaev. <https://zenodo.org/records/17313036>

6. Shodimetov Yu.Sh., Ayrapetov D.A. Markaziy Osiyoda ekologik diplomatiya // *Iqtisodiyot va jamiyat*. 2022 yil 9-son (100). 770–777-betlar. <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskaya-diplomatiya-v-tsentralnoy-azii>

7. FAO & WB. Water Management in Fragile Systems: Building Resilience to Shocks and Protracted Crises in the Middle East and North Africa / FAO, WB. – 1. – Rome, Italy: FAO, 2018. – 74 c. URL: <https://openknowledge.fao.org/handle/20.500.14283/i9730en>

8. Bekchanov M., Lamers J. Economic and Institutional Aspects of Water Governance in Central Asia. Springer, 2020.

9. UNDP. Regional Cooperation for Sustainable Water Management in Central Asia. New York, 2022